

Gruppestørrelse og lærertetthet i grunnskolefaget kunst og håndverk

Departementets anbefalinger og reguleringer i årene 1939–2020

Bibbi Omtveit

I Normalplanen av 1939 stod det for første gang en anbefaling om gruppestørrelse og lærertetthet i de norske grunnskolefagene sløyd og håndarbeid. Slike anbefalinger er for lengst tatt ut av læreplanen. De reguleringene som finnes i dag, står i opplæringsloven og opplæringsforskriften og gjelder all undervisning. I denne artikkelen analyseres departementets anbefalinger og reguleringer til gruppestørrelse og lærertetthet til det som i dag er faget kunst og håndverk i perioden 1939–2020. Metoden som benyttes er praksisorientert dokumentanalyse, avgrenset til analysesegrepene dokumenter og dokumentverktøy. Analysen bygger på læreplaner, rundskriv, lover og forskrifter, og er inndelt i fire perioder: 1) 1939–1965: Nasjonal detaljstyring, 2) 1966–1985: Rammetimetall og økt lokal fleksibilitet, 3) 1986–2002: Desentralisering og stillhet, og 4) 2003–2020: Skjønnsbasert regulering og økt lærertetthet. Resultatet viser en utvikling fra nasjonale, tallfestede reguleringer i bestemte fag til generelle og skjønnsbaserte reguleringer som gjelder all undervisning. I diskusjonen ses det nærmere på hva saken har ført og kan ha ført til i praksis, blant annet hvordan anbefalinger og reguleringer har fungert som standard for spesialrommenes størrelse. Det diskuteres hvordan dagens skjønnsbaserte regulering gir stor lokal frihet, men samtidig skaper betydelige forskjeller mellom skoler og kommuner.

Keywords: gruppestørrelse, lærertetthet, grunnskole, praksisorientert dokumentanalyse, skolehistorie, skolepolitikk

Introduksjon

Mange lærere som underviser i faget kunst og håndverk i norsk grunnskole, er i dag frustrerte over å ha store elevgrupper i faget. Lærere formidler at store grupper fører til at det blir svært utfordrende å følge opp hver enkelt elev, at det faglige nivået må senkes, og at arbeid med materialer som tre, leire og tekstil blir krevende (Randers-Pehrson et al., 2023). Grupper på inntil 15–16 elever, slik Kirke- og undervisningsdepartementet en gang anbefalte, kan se ut til å være mindre vanlig nå enn før. *Norm for lærertetthet* har vært gjeldende siden 2018 og skal i dag sikre nok lærere i skolen. Hvordan lærernormen forvaltes i praksis, er en lokal beslutning. Dagens bestemmelse til klasse- og gruppestørrelse finnes i opplæringsloven, der det står at ingen klasser eller grupper skal være større enn det som er trygt og pedagogisk forsvarlig (Opplæringslova, 2023, § 14-2). Reguleringen er skjønnsbasert, den tolkes lokalt og gir ingen klare, forpliktende retningslinjer til skolene. Dette står i sterk kontrast til Normalplanen av 1939 (N39), der departementet anbefalte at det i regelen bør være inntil 15 elever på hvert parti i håndarbeid, eller aldri mer enn 30 elever med to lærere (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1939). Hva skjedde på veien? Nysgjerrighet har ledet meg til dokumentene og følgende forskningsspørsmål er formulert: *Hvordan har departementets anbefalinger og reguleringer til gruppestørrelse og lærertetthet til det som i dag er faget kunst og håndverk utviklet seg i perioden 1939–2020?*

**Techne Series 32(2),
2025**

Pages: 52–69

Correspondence:
bibom@oslomet.no

[https://doi.org/10.7577/
TechneA.6249](https://doi.org/10.7577/TechneA.6249)

Det som omtales *departementet* viser til Kunnskapsdepartementet, som siden 2006 har hatt dette navnet, men som tidligere har hatt flere navnebytter. Fra 1939 til 1990 het det Kirke- og undervisningsdepartementet, fra 1991 til 2001 Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, og fra 2002 til 2005 var navnet Utdannings- og forskningsdepartementet. I hele perioden har dette departementet hatt det overordnede ansvaret for opplæringen i det som inntil 1969 var folkeskolen, og som fra og med 1969 ble omdøpt til grunnskolen. I analysen inkluderes også dokumenter utarbeidet av Forsøksrådet for skoleverket (heretter Forsøksrådet) som under sin eksistens bistod departementet.

Det særnorske faget kunst og håndverk

Faget kunst og håndverk er obligatorisk gjennom den tiårige norske grunnskolen, og i dagens ordinære timefordeling er det grunnskolens femte største fag. I artikkelen følges fagene som har utviklet seg til dagens fag kunst og håndverk. I 1936 ble de tre fagene tegning, håndarbeid for gutter (heretter sløyd) og håndarbeid for jenter (heretter håndarbeid) obligatoriske å tilby ved alle skoler i landet. I 1960 ble de tre fagene slått sammen til faget forming, og i 1997 endret faget navn til kunst og håndverk. Selv om navn og innhold er endret, er det enighet om at kjernen hele tiden har vært praktisk, skapende arbeid med materialer og verktøy (Borgen et al., 2023; Kjosavik, 2001; Randers-Pehrson, 2016; Sømoe, 2013). Da de tre fagene ble ett fag i 1960, var det en sammenkobling av bilde/kunsttradisjonen og sløyd/håndverkstradisjonen. I en nordisk kontekst er Norge alene om å ha koblet de to fagtradisjonene i ett fag (Brønne, 2011). Noe av formålet med forming var å styrke den skapende prosessen og den estetiske oppdragelsen i skolen (Kjosavik, 2001). Ideologien som preget faget forming har fått mye kritikk for å ha dreid innhold og formål bort fra kunnskap og ferdigheter til fritt, skapende uttrykk. Dagens fag kunst og håndverk inneholder aspekter fra både den kunstpedagogiske og den håndverksfaglige tradisjonen (Brønne, 2011). Faginnholdet er bredt og det inneholder elementer fra disipliner som design, håndverk, kunst, teknologi og visuell kommunikasjon. Sømoe (2013) mener at kunst og håndverk derfor kan omtales som en tverrfaglig disiplin, snarere enn et fag i vitenskapelig forstand.

I Norge har det i flere år vært politisk enighet om å gjøre grunnskolen mer praktisk og variert. Bakgrunnen er at det gjennom de siste ti årene har vært en negativ utvikling i elevenes læring, trivsel og motivasjon (Kunnskapsdepartementet, 2019; Meld. St. nr. 34 (2023-2024), 2024). Regjeringen mener at mer praktisk, aktiv og variert læring er det viktigste grepet for å snu utviklingen. Dette inkluderer å styrke fagene musikk, mat og helse, kunst og håndverk og kroppsøving – omtalt som praktiske og estetiske fag. Tiltakene dreier seg hovedsakelig om tilskudd til utstyr, kompetansebyggende tiltak, utprøving av eksamen i praktiske og estetiske fag og økt satsing på videreutdanning (Meld. St. nr. 34 (2023-2024), 2024). Gruppestørrelse og lærertetthet nevnes ikke i meldingen.

Relevant forskning

Det finnes noe forskning og kartlegging av gruppestørrelser i faget kunst og håndverk. I *Skolefagsundersøkelsen 2011* kommer det frem at gruppestørrelser i kunst og håndverk varierer på barneskoler i Norge. 59 prosent av lærerne (N=209) som svarte på undersøkelsen, oppgir at det gis delingstimer i kunst og håndverk ved deres skole. 20 prosent svarer at de underviser i grupper på 20 elever eller mer (Espeland et al., 2013, s. 75). Spørreundersøkelsen gjennomført av Randers-Pehrson et al. (2023) viser at det er stor variasjon i antall elever per gruppe i kunst og håndverk. Av lærerne (N=254) oppgir 36 prosent å ha grupper på 10–15 elever, 29 prosent har 16–20 elever i gruppen, og 35 prosent har 21 elever eller flere i gruppen. Et klart flertall av lærerne mener at antall elever i gruppen påvirker undervisningen i stor grad, særlig når det gjelder veiledning/hjelp og fagets undervisning og innhold. Store grupper fører til mye ventetid for elevene og det gjør arbeid med materialer som tre, leire og tekstil utfordrende (Randers-Pehrson et al., 2023, s. 12-13). I studier av undervisningspraksis i kunst og håndverk kommer det også frem at lærere har svært ulikt antall elever i gruppene fra skole til skole, alt fra 7 til 30 elever (Borgen et al., 2023; Maapalo, 2018; Randers-Pehrson, 2016). Ingen av de nevnte undersøkelsene ser på lærertetthet i faget kunst og håndverk.

På oppdrag fra Utdanningsforbundet kartla Rambøll i 2018 gruppestørrelser på 1., 2., 5. og 8. trinn og fant at gjennomsnittlig gruppestørrelse i de praktiske og estetiske fagene er omtrent de samme som i

basisfagene norsk, matematikk og engelsk. De fant ingen forskjell mellom fag på 1. og 2. trinn. Gjennomsnittlig gruppestørrelse er en anelse høyere i praktiske og estetiske fag enn i basisfagene på 5. trinn, og en anelse lavere på 8. trinn (Rambøll, 2018, s. 50). I Utdanningsdirektoratets undersøkelse *Spørsmål til Skole-Norge* i 2018 ble det stilt spørsmål om hvordan de ekstra lærerstillingene som følge av norm for lærertetthet er tenkt brukt. Flest av skolelederne (N=121) svarer at ressursene er tenkt brukt som tolærerordning (78%), til gjennomføring av intensivkurs på 1.–4. trinn (43%) og til lavere gruppestørrelse i enkelte fag (32%). De skolelederne som krysset av for alternativet *lavere gruppestørrelse i enkelte fag* (N=39) ble bedt om å oppgi hvilke fag dette gjelder. Resultatet er som følger: matematikk (90%), norsk (87%), engelsk (51%), kroppssøving (0%), estetiske fag (36%) og andre fag (18%). Merk at antall respondenter er lavt (Rogde et al., 2018, s. 32–33). Undersøkelsen til Rambøll (2018) og Rogde et al. (2018) ser ikke spesifikt på faget kunst og håndverk.

Det er forsket mye på lærertetthet både internasjonalt og nasjonalt. Hovedtyngden av forskningen måler effekten av lærertetthet ved å se på elevers læringsutbytte målt på standardiserte tester i språkfag og matematikk. Et klart flertall av studiene finner at økt lærertetthet ikke har noen effekt (Sandsør et al., 2019). I Norge er det også hovedsakelig språkfag og matematikk som inngår i forskning på lærertetthet og funnene er ikke helt entydige (se f.eks. Bonesrønning et al., 2022; Haaland et al., 2023). NIFU har gjennom fire år evaluert norm for lærertetthet og finner ikke noen klar sammenheng mellom lærertetthet og elevenes læring eller trivsel. Evalueringen inkluderer imidlertid også andre utfallsmål. Gjennom spørreundersøkelse og intervju med lærere kommer det frem at økt lærertetthet er viktig for deres profesjonsutøvelse og opplevelse av å mestre jobben, klasseledelse, og for å kunne gi tilpasset opplæring. Lærerne formidler at økt lærertetthet gjør det enklere å prioritere undervisningsformer som legger bedre til rette for bevegelse, utforskning og praktiske ferdigheter (Pedersen et al., 2022).

Før metode og analyse presenteres, vil jeg beskrive hva som rørte seg i tiden før de første anbefalingene og reguleringene til gruppestørrelse og lærertetthet i spesifikke skolefag blir gitt i N39.

Gruppenes størrelse settes på dagsorden – et historisk bakteppe

Med folkeskoleloven av 1889 innføres tegning, sløyd og håndarbeid som skolefag, og med skolelovene i 1936 blir de obligatoriske. Det er mye som tyder på at *klasseundervisning* både er et ideal og et premiss for at disse fagene blir egne skolefag. Den enerådende metoden er at elevene skal gjengi modeller læreren har laget (Kjosavik, 2001). Da fagene innføres, er det i loven satt en maksimal klassestørrelse på inntil 40 og unntaksvis opp til 50 elever (Folkeskoleloven, 1889, § 5). Med en lovendring i 1908 blir klassedelingstallene justert ned til inntil 35 og aldri mer enn 40 elever (Endringslov til folkeskoleloven av 1889, 1908, § 5). En av de første som engasjerer seg i gruppenes størrelse i sløyd, er Otto Salomon. I 1880-årene lager han et metodisk system som i lang tid preger sløydundervisningen. Salomon legger vekt på individuell veiledning og tilrettelegger derfor metodene sine for redusert elevtall i klassene (Lysne, 1988, s. 276). Etter hvert blir gruppenes størrelse i håndarbeidsfagene løftet frem av flere fagpersoner. Dette skjer parallelt med at nye pedagogiske ideer slår rot fra starten av 1900-tallet. Arbeidsskole, reformpedagogikk og aktivitetsskole etableres som nye ideologier. Dette fører med seg økt søkelys på individuell undervisning, elevmedvirkning og elevaktivitet (Lysne, 1965). I Normalplanen av 1922 er det likevel få spor av dette der det står at undervisningen i tegning, sløyd og håndarbeid skal gis som *klasseundervisning*. Dette forklares med at alle elever skal følge de samme trinn og arbeide med akkurat det samme (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1922, s. 77). Det er først utover på 1930-tallet at gruppenes størrelse i håndarbeidsfagene får oppmerksomhet i departementets dokumenter. Her er det grunn til å trekke frem Signi Trætteberg og Adolf Digranes som utgir hver sin bok i metodeverket *Arbeidsmåter i folkeskolen – håndbok for lærere*. Begge bidrar senere i utarbeidelsen av fagplanene i henholdsvis sløyd og håndarbeid i N39 (Stamnes, 2006). I boken *Håndarbeid for piker* omtaler Trætteberg datidens størrelse på håndarbeidspartiene som i enkelte byer kan være på 30–40 elever. Hun mener at da «hemmes en effektiv arbeidsmåte på de mest krevende trin så sterkt, at man med rette kan tale om en nødstilstand (...)» (Trætteberg, 1934, s. 255). Hun påpeker at dersom lærerne skal kunne gjennomføre en rasjonell håndarbeidsundervisning med større vekt på individuell undervisning der elevene skal lage gjenstander som har verdi for dem selv og samfunnet, kreves det

færre elever på partiet. Hun tar til orde for at partiene er på 16 elever, og ikke mer enn 18–20, i alle fall på småskoletrinnet og på de øverste trinn der det er teknisk krevende arbeid og bruk av maskiner (Trætteberg, 1934, s. 254–255). Trætteberg viser til eksperimenter med halve gutteklasser der læreren har oppnådd langt bedre resultater med delte klasser enn senere med hele. Hun argumenterer for at delte klasser styrker elevenes arbeidslyst og engasjement, siden eleven får tettere oppfølging når gruppene er mindre (Trætteberg, 1934, s. 224–225). Digranes kommer også inn på gruppestørrelse i sin bok, *Håndarbeid for gutter*, men er noe mer pragmatisk enn Trætteberg. Han skriver:

Med det store elevtall sløidpartiene har, er det ugjørlig å gå over til individuell undervisning i den forstand at hver enkelt kan få arbeide med helt forskjelligartede oppgaver med avvikende teknikk. Man må samle sig om en felles oppgave, og innenfor denne avpasse tingen efter den enkeltes bruk (Digranes, 1933, s. 128).

Oslo lærerinnelag uttaler seg også om delte klasser og viser til at dette blir gjort i svensk skole. De skriver at elevene i nabolandet når langt i håndarbeid fordi elevene «[...] har fått øve, istedenfor å stå i rekker og vente på hjelp fra frøken» (Oslo lærerinnelag, 1935, s. 161). De argumenterer for at delte klasser gjør undervisningen mer effektiv, at elevene kan nå lengre faglig og at de tidligere blir mer selvstendige fordi de har fått tett oppfølging (s. 161). Gruppens størrelse i håndarbeid og sløyd omtales likevel ikke i noen av innstillingene til Plankomiteen for den nye skoleordningen som er det formelle forarbeidet til N39. Det som derimot omtales, er viktigheten av at elevene lærer en «rasjonell arbeidsmetode», og det er ikke mulig å få til det dersom læreren kun meddeler kunnskap (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1938, s. 30). En foreslått løsning er arbeidsskole-prinsippet, også omtalt som *elevaktivitetens prinsipp*, der undervisningen er «[...] skapende, produktiv, ikke bare reproduserende» (s. 31). Det er mye som tyder på at arbeidsskole-ideologien førte til en oppvurdering av ferdighetsfagene (jf. Kjosavik, 2001), og for å lykkes med disse fagene og individuell undervisning, er det en forutsetning at det er færre elever i gruppen i disse fagene enn det som er den lovfestede klassestørrelsen.

Metode og analyse

Asdal og Reinertsen (2020) har utviklet det de kaller praksisorientert dokumentanalyse. Praksisperspektivet handler om å se på hvordan dokumenter fungerer som et verktøy for å skape endring, samt å utforske dokumenter med søkelys på hva de formidler og ikke formidler, og hvem dokumentene henvender seg til – og ikke. Et sentralt metodisk-analytisk grep er å tenke på dokumentanalyse som en form for feltarbeid, der man ser på hvordan fortiden og nåtiden knyttes sammen, og hvordan sporene fra fortiden forvaltes i dag (s. 170). Forfatterne har utviklet et analytisk apparat bestående av følgende seks metodegrep: dokumentsteder, dokumentverktøy, dokumentarbeid, dokumenttekster, dokumentsaker og dokumentbevegelser (Asdal & Reinertsen, 2020). Jeg benytter følgende to perspektiver i analysen: *dokumentsaker* og *dokumentverktøy*.

Dokumentsaker dreier seg om å se på hvordan dokumenter arbeider på saker, og den aktiviteten som foregår i teksten, med saken – og dermed bidrar til å forme den (Asdal & Reinertsen, 2020). *Saken* defineres her til departementets anbefalinger og reguleringer til gruppestørrelse og lærertetthet i kunst og håndverk i årene 1939–2020. Ett av grepene Asdal og Reinertsen (2020) presenterer er *å følge saken*. Med bakgrunn i dette ligger følgende metodisk-analytiske spørsmål til grunn for analysen: Hvordan utspiller saken seg, og hvordan endrer den seg underveis? Utvalget av dokumenter som inngår i analysen er gjort ut fra hvor saken til enhver tid har befunnet seg, og det er de dokumentene som har lagt tyngst føringer for saken som er inkludert. Dette er læreplaner, rundskriv, skolelover og forskrifter med hjemmel i skoleloven som har vært gjeldende for den offentlige, obligatoriske grunnskolen som var 7 år i 1939 og 10 år i 2020. Det er i disse dokumentsjangrene saken får gjennomslag, utvikler seg og finner sted i hele tidsrommet. Dokumentene har omformet saken og noen ganger radikalt transformert den, ved å omdisponere, gjøre nye prioriteringer eller endre hvilke aktører som har ansvar. Dette omtales som *modifiseringsarbeid* og er større eller mindre grep som gjør at saken endrer karakter (Asdal & Reinertsen, 2020, s. 114).

Dokumentverktøy handler om å se på dokumenter som et verktøy for å etablere, endre eller for å få noe til å skje (Asdal & Reinertsen, 2020, s. 47). Hensikten med læreplaner, rundskriv, skolelover og forskrifter er å styre skolen i retning av det myndighetene ønsker og/eller mener er nødvendig. Disse dokumentene er verktøy for å informere, regulere eller for å realisere noe – både konkret og på det ideologiske plan. Dokumentene inneholder pålegg, instruksjoner og anbefalinger der noen er åpne for tolkning, og andre ikke. Rundskriv kan for eksempel være informerende, veiledende, henstillende eller instruerende. Å benytte analysegrepet *verktøy* innebærer her å se på hva dokumentene gjør med saken. Analysen tar utgangspunkt i følgende spørsmål: Hva bidrar dokumentene til, og hva muliggjør de – eller ikke? Hvem er dokumentene et verktøy for, og hvem henvender de seg til – og ikke? (Asdal & Reinertsen, 2020). Dokumentene som inngår i analysen, er skrevet til ulike tider. Tiden og konteksten spiller en viktig rolle, blant annet fordi måten skolen styres på har endret seg i takt med samfunnsutvikling og politikk. Dette er imidlertid mindre vektlagt i analysen grunnet tidsomfanget som er drøyt åtti år.

Analysen deles inn i fire perioder: 1) 1939–1965, 2) 1966–1985, 3) 1986–2002, og 4) 2003–2020. Startåret begrunnes med at de første anbefalingene kommer i 1939, og sluttåret 2020 markerer året da gjeldende læreplan trådte i kraft. Inndelingen i fire perioder er gjort fordi det ved starten av hver periode skjer et radikalt brudd med foregående periode. I analysen inngår fire skolelover med endringslover, to opplæringsforskrifter med endringer, sju læreplaner og tretten rundskriv. Oversikt over disse dokumentene, samt de dokumenter som er gjennomgått og deretter valgt bort fordi de ikke tilfører saken noe vesentlig nytt finnes i appendiks som er vedlagt artikkelen. I artikkelens diskusjon legges det vekt på hva saken har og kan ha ført til i praksis.

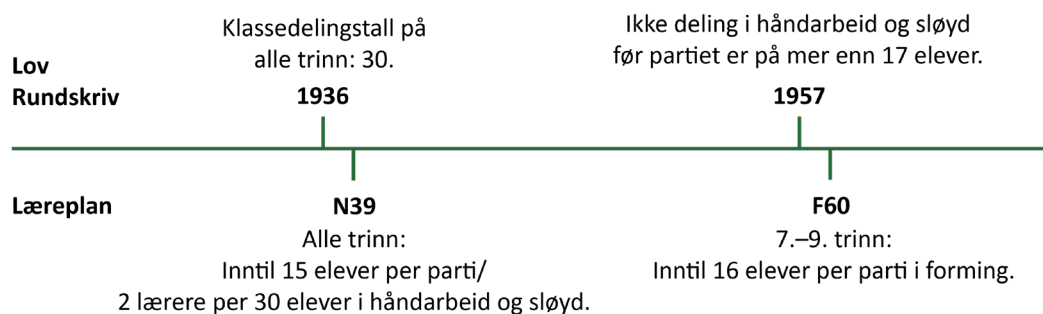
Begreper

Her gis en kort beskrivelse av sentrale begreper. *Klasse* blir i tilnærmet hele perioden definert som en fast enhet der i hovedsak én lærer har særlig ansvar for praktiske, administrative og sosialpedagogiske gjøremål som gjelder klassen. *Parti/gruppe* er en annen inndeling enn klasse og kan enten ha et høyere eller lavere antall elever enn klassen. *Delingstimer* gir et tall på antall lærertimer i forhold til elevtimer, og er beslektet med *lærertetthet* som er et forholdstall mellom antall lærere og antall elever. Det som er styrende for analysen er de dokumenter som gir anbefalinger og reguleringer til partienes/gruppens størrelse, delingstimer og lærertetthet. Siden delingstimer ofte har tatt utgangspunkt i klassestørrelsen ser jeg det som relevant å omtale hva som har vært regler for maksimal klassestørrelse, også omtalt som *klassedelingsstall*, i hver av de fire periodene. Reglene har variert mellom fådelte (flere årskull i samme klasse) og fulldelte klasser (ett årskull i samme klasse). Analysen inkluderer i hovedsak regler for fulldelte klasser.

1) 1939–1965: Nasjonal detaljstyring

Figur 1.

Departementets anbefalinger og reguleringer til gruppestørrelse, lærertetthet og klassedelingsstall i periode 1, 1939–1965.

I *Normalplan for byfolkeskolen* (1939) og *Normalplan for landsfolkeskolen* (1947) er det ingen forskjeller når det gjelder saken, derfor omtales disse to planene heretter under ett og som N39. Arbeids- og aktivitetspedagogikken kommer til syne svart på hvitt med denne læreplanen. Departementet skriver at det skal legges større vekt på elevenes allsidige og selvstendige arbeid med lærestoffet, og det skal være større grad av elevaktivitet enn tidligere. Derfor egner ikke den tidligere klasseundervisningen seg i alle fag og i alle undervisningssituasjoner (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1939). I den enkelte fagplan beskrives minstekrav til hva elevene skal kunne. Kravene er bindende for alle skoler. Det gis anbefalinger og/eller reguleringer til antall elever per gruppe i noen fag som bryter med den lovbestemte klassestørrelsen som med skolelovene av 1936 er satt til 30 elever (Lov om folkeskolen i kjøpstædene, 1936, § 5). Dette gjelder laboratorieøvelser og fag som husstell, hagestell, sløyd og håndarbeid, også omtalt som *ferdighetsfagene*. Bestemmelsene finnes under *retteleiing* i den enkelte fagplan. I håndarbeid er anbefalingen at «det bør i regelen ikke være mer enn 15 elever på hvert handarbeidsparti» (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1939, s. 197). I sløyd er formuleringen noe annerledes og lyder: «Det bør som regel ikke være flere enn 15 elever på hvert sløydparti, eller aldri mer enn 30 elever med 2 lærere» (s. 193). Hvorfor det står en tydelig instruks om lærertetthet i tillegg til anbefalt gruppestørrelse i sløyd, men ikke i håndarbeid er uklart. Anbefalingene er ikke knyttet til bestemte trinn og oppfattes som å gjelde i hele den 7-årige folkeskolen. I planen til tegning står det ingen spesifikke anbefalinger til partienes størrelse.

Arbeidsskoleprinsippet som ønskes inn i skolen på denne tiden kan forklare hvorfor det gis en anbefaling om partienes størrelse i *noen* fag. Grepet departementet gjør kan ses på som et initiativ til og et verktøy for å styrke opplæringen i nettopp disse fagene, for å sikre lik ressursbruk, og for å sikre at skolen favner om utvikling av håndverksferdigheter, skapende arbeid, elevaktivitet og en individuelt tilpasset opplæring. Det som skiller de fagene som har en anbefaling eller beordring til gruppestørrelse og lærertetthet, fra de fagene som ikke har det, er at det i fagplanene står beskrevet arbeid som inkluderer fysisk bevegelse, aktiviteter der læreren gjerne er fysisk tett på elevene i instruksjon og veiledning, samt bruk av verktøy, utstyr og maskiner i undervisningen. Det er mye som tyder på at bakgrunnen for de spesifikke anbefalingene er knyttet til pedagogikk, didaktikk og sikkerhet.

Åtte år etter innføringen av N39 sender departementet ut et rundskriv med tittelen *7-L/57 Storleiken på sløyd- og handarbeidspartia i folkeskolen*. Departementet skriver at det i klassedelings skjemaene der skolene rapporterer om klasse- og gruppestørrelser, kommer frem at størrelsen på gruppene i disse fagene varierer i landets kommuner. Som en følge av ulikhetene fastsetter departementet nå følgende normer: når 3–4 årskull er slått sammen, bør ikke elevtallet være mer enn 10. Dersom partiet har 2 årskull, bør elevtallet ikke være mer enn 13. Når det er ett årskull på partiet, bør elevtallet være 15, men partiet bør ikke bli delt før elevtallet er mer enn 17. Skoledirektørene og skolestyrene blir bedt om å legge disse normene til grunn for sløyd- og håndarbeidspartiene (Kyrkje- og undervisningsdepartementet, 1957). Det er tydelig at partienes størrelse i håndarbeidsfagene er en sak som har vesentlig tyngde i departementet. Det tas grep for å legge forholdene til rette for kvalitet i håndarbeidsfagene og for å sikre lik ressursinnsats på landets skoler.

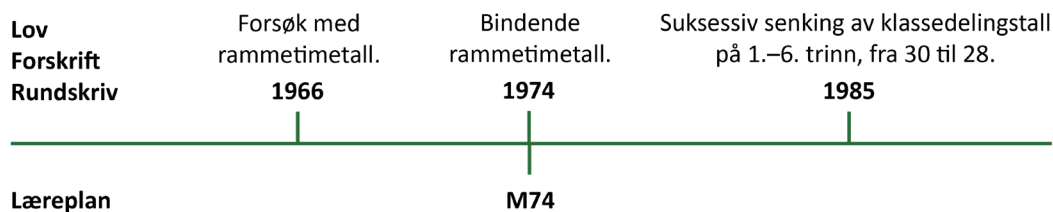
I 1954 fastsettes lov om forsøk i skolen, og med hjemmel i loven blir Forsøksrådet for skoleverket opprettet. Forsøksrådet skal bistå departementet og gi råd når en skole ønsker å drive med forsøk i undervisningen. Forsøksrådet står bak *Læreplan for forsøk med 9-årig skole* i 1960 (F60) som åpner for å innføre 9-årig skole. Med F60 blir fagene tegning, sløyd og håndarbeid slått sammen til ett fag; forming. Gutter og jenter skal nå ha lik undervisning og en deling i grupper etter kjønn er ikke nå like naturlig. Selv om det i F60 er en viss kontinuitet i anbefalingene om gruppenes størrelse, skjer det samtidig et brudd av vesentlig karakter. Anbefalingen i N39 gjaldt alle trinn. Nå anbefales det at undervisningen i forming foregår i partier på inntil 16 elever i 7.–9. klasse (Forsøksrådet, 1960, s. 304). Det legges derfor opp til at undervisningen i forming på 1.–6. trinn foregår i fulle klasser som også nå er satt til å ha en størrelse på maksimum 30 elever (Folkeskoleloven, 1959, § 3). Det finnes ingen

begrunnelser i læreplanen til hvorfor denne endringen skjer, men innholdet i fagplanen til forming kan gi en forklaring. Reform- og aktivitetspedagogikken får med F60 større gjennomslagskraft enn tidligere. Hovedmålet for forming er å utvikle og kultivere skapende krefter og estetisk følsomhet (Forsøksrådet, 1960, s. 288). Dette er spesielt synlig i arbeidsplanen til 1.–3. trinn der formingsundervisningen skal integreres i øvrig undervisning (s. 293), og det skal legges særlig vekt på at elevene får forme spontant. Forsøksrådet skriver at etter hvert som elevene blir eldre har de «[...] behov for et grundigere kjennskap til materialer og arbeidsmåter, noe som bør prege undervisningen» (s. 291). Grupper på inntil 16 elever på 7.–9. trinn fremstilles som en forutsetning dersom elevene skal kunne arbeide med stoffet som listes opp i fagets arbeidsplan som for disse trinnene legger opp til mer teknisk krevende arbeidsmåter enn på barnetrinnet.

2) 1966–1985: Rammetimetall og økt lokal fleksibilitet

Figur 2.

Sentrale bestemmelser som gjelder delingstimer, gruppestørrelse og klassesdelingstall i periode 2, 1966–1985.

I 1966 sender departementet ut rundskrivet 1-As-L/1966. Det inneholder et bindende pålegg som markerer et klart brudd med forrige periode. For skoleåret 1966–67 blir det ikke godkjent delingstimer i praktiske fag de tre første skoleår (Kyrkje- og undervisningsdepartementet, 1966). Dette kan tyde på at mange skoler har rapportert om bruk av delingstimer i praktiske fag på disse trinnene, til tross for at departementet ikke har gitt konkrete anbefalinger eller reguleringer til dette. Samme år gjør Forsøksrådet de første forsøkene med *rammetimetall*, først på ungdomstrinnet, og noen år senere også på barnetrinnet. Rammetimetallet er et fastsatt gjennomsnitt for lærertimer per beregnet klasse (Forsøksrådet, 1969). Ordningen med rammetimetall har som hensikt å gi den lokale skoleadministrasjonen større frihet med hensyn til bruk av ressurser, slik at blant annet organisering av klasser og grupper kan skje mer i samsvar med behov og muligheter ved den enkelte skole. Rammetimetallet gir «friare disponering og større råderett for den enkelte skolen», skriver Forsøksrådet (1971b, s. 28). I årene det gjøres forsøk sender Forsøksrådet detaljerte anbefalinger og normer til forsøksskolene i årlige rundskriv. Ulike løsninger testes ut. Eksempelvis anbefales det for skoleåret 1969–70 at partiene på ungdomstrinnet ikke bør være på mer enn 16 elever i to timer forming (Forsøksrådet, 1969, s. 2). Skoleåret etter sier ikke anbefalingen noe om timetall og det angis nå at partiene i praktisk/estetiske fag til vanlig ikke bør være på mer enn 16 elever (Forsøksrådet, 1970, s. 4). På barnetrinnet gjøres det fra skoleåret 1971–72 forsøk med rammetimetall der det er satt 15 delingstimer per uke innenfor de obligatoriske fagene (Forsøksrådet, 1971a). Forsøksrådet gjør seg etter hvert gode erfaringer med rammetimetallet som et ledd i å desentralisere skoleverket (Forsøksrådet, 1971b, s. 27–28).

I 1969 kommer det ny grunnskolelov og i tråd med loven skal departementet nå gi regler for deling av klasser i enkelte fag (Grunnskolelova, 1969, § 5). I rundskriv F-4/71 opplyses det om at i praktisk/estetiske fag bør partiene til vanlig ikke være på mer enn 16 elever på ungdomstrinnet (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1971). Dette er i tråd med anbefalingen i F60. Noen år etter, i 1975, endres reguleringen til at departementet kan «[...] fastsette rammer for timetallet i kommunane og gi retningslinjer for bruken av det» (Endringslov til grunnskolelova av 1969, 1975, § 5). Omtrent parallelt med dette tas begrepet *rammetimetall* inn i forskriften til grunnskoleloven og gjelder nå for alle landets

skoler. I forskriften står det at skolene skal benytte rammetimetall etter regler gitt av departementet (Føresegner m.v. for grunnskolen, 1974, s. 6). Reglene sender departementet ut i årlige rundskriv og mottakerne er av administrativ karakter: skoledirektørene, skolestyrene, alle skoler, kommune-revisjonene og kommunekassererne. Dette kan ha bidratt til at reguleringene ble mindre oversiktlige for lærerne. For ungdomstrinnet (7.–9. trinn) videreføres rammetimetallet som ble satt fra og med skoleåret 1972–73, og er 47 ½ timer per klasse per uke. Elevenes ordinære timetall er 30 timer per uke, og timer til «vanlig undervisning og gruppedeling» er satt til 37 timer, noe som betyr at 7 lærertimer kan brukes til gruppedeling (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1972). Hvordan de 7 timene benyttes er opp til skolestyrene og den enkelte skole å avgjøre. Rammetimetallsordningen for barnetrinnet som departementet opplyser om i rundskriv i 1974 utvides med noen timer underveis. For barnetrinnet gis det ikke et tall på hvor mange av timene i rammetimetallet som skal eller kan brukes til deling av klasser (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974b). Det er større lokal frihet til hvordan delingstimer på barnetrinnet benyttes, enn på ungdomstrinnet. Fram til og med 1973 står fremdeles anbefalingen om inntil 16 elever i forming på 7.–9. trinn ved lag i forsøksplanen, F60.

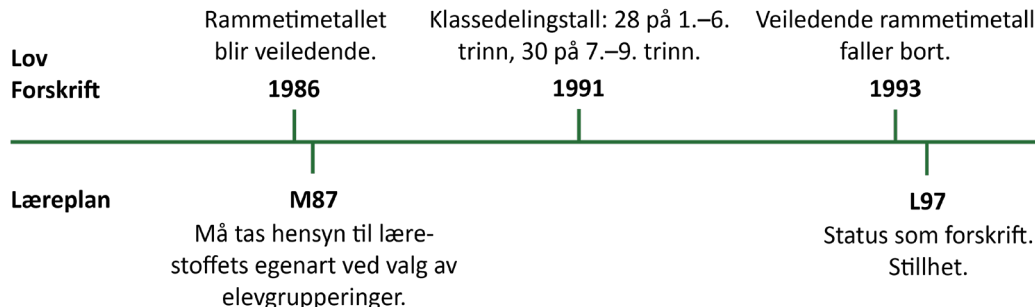
Parallelt med innføringen av rammetimetall kommer det ny læreplan, Mønsterplan av 1974 (M74). Det er en retningsgivende rammeplan, og minstekravene er forlatt. Til forskjell fra N39 og F60, er det nå ingen tallfestede anbefalinger til gruppestørrelse eller lærertetthet i læreplanen. Saken har nå flyttet seg helt bort fra læreplaner og til lov, forskrift og rundskriv. Det som derimot vektlegges i M74 og som er av betydning for saken, er at det i læreplanen står at undervisningens innhold i de enkelte fag styrer om undervisningen gis i storklasse (2–3 klasser sammen), i klasse, i grupper av ulike størrelser eller individuelt (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974a). I fagplanen i forming er reform- og aktivitetspedagogikken også denne gangen spesielt synlig i undervisningens mål for barnetrinnet, og lærenes rolle på disse trinnene er å være *tilbakeholden*. I likhet med F60 øker de tekniske kravene etter hvert som elevene blir eldre. I fagplanen til forming brukes både begrepene *klasse* og *gruppe*, og i avsnittet *inndeling i grupper*, gis det ulike eksempler som gjelder undervisningen fra og med 4. trinn. Her står det at gruppene kan dannes på grunnlag av to eller flere klasser, men at den enkelte skole, under forutsetning av at planens intensjon følges, bør stå fritt til å legge opp sitt eget organisasjonsmønster, alt etter romforhold og lærersituasjon (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974a, s. 238). Videre gis det eksempler på at gruppeinndelingen ved større skoler kan baseres på flere parallellklasser, og at gruppene veksler mellom forskjellige formingsområder gjennom året: «To og to elever kan innbyrdes bytte plass, [...] da vil arbeidsgruppene på hver avdeling holdes på riktig størrelse» (s. 238). Hva som menes med «riktig størrelse» presiseres ikke.

I 1980 skjer det et brudd med tidligere bestemmelser. I rundskriv F-3/80 som beskriver ressursrammer for skoleåret 1980–81 står det at rammetimetallet omfatter delingstimer som før, men det står nå at det ikke skal gis delingstimer i musikk, forming, kroppøving, heimkunnskap eller i praktisk-estetiske valgfag. Den eneste fagspesifikke bestemmelsen som står nevnt, er at det kan gis delingstimer i norsk på 7. trinn (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1980). Det gis ingen begrunnelse i rundskrivet. I rundskrivet F-3/81 som gjelder ressursrammen det påfølgende skoleåret (1981–82) nevner ikke departementet spesifikke fag. I hvilken grad reguleringen i rundskriv F-3/80 får rotfeste i praksis, er uvisst. I 1985 informerer departementet om suksessiv endring av klassedelingsstallet som over en 6 års periode skal senkes fra 30 til 28 på barnetrinnet (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1985a).

3) 1986-2002: Desentralisering og stillhet

Figur 3.

Sentrale bestemmelser som gjelder delingstimer og klassesdeling i periode 3, 1986–2002.

I 1986 transformeres saken. Rammetimetallet som frem til nå har vært bindende for alle skoler, blir *veiledende* (Endringslov til skolelover, 1991). Dette har sammenheng med innføringen av inntektssystemet til kommunene, gjeldende fra 1. januar 1986, der desentralisering og større lokal råderett er viktige formål (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1985b). Frem til nå har tilskuddet til kommunene vært spredt på en rekke øremerkede tilskuddsordninger, men fra nå er det meste av statens direkte tilskudd samlet i et *sektortilskudd*. Departementet gir ikke lenger anbefalinger eller retningslinjer til bruken av rammetimetallet, slik som tidligere. I rundskriv F-1000/85 kommer den nye målstyringen til syne:

De generelle skolepolitiske mål om en forsvarlig standard, et likeverdig og best mulig opplæringstilbud til alle elever uavhengig av bosted og personlig bakgrunn, blir fortsatt ivaretatt av staten gjennom lovverket (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1985b, s. 1).

Kommunene er bundet av bestemmelser i grunnskoleloven, føresegner m.v. for grunnskolen, mønsterplanen og reguleringer departementet kan gi med hjemmel i lovverket. Utover dette er det lokal frihet. Målstyring er den nye standarden. I tillegg til at rammetimetallet gjøres veiledende, utvides funksjonene som skal dekkes av denne ressursen. Vikarbruk og all spesialundervisning er eksempler på nye områder som innlemmes i rammetimetallet. Timer til vanlig undervisning samt klasse- og gruppedeling inngår som før (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1985b, s. 10). Det er kommunene som avgjør hvordan ressursene skal brukes, etter det veiledende rammetimetallet fra departementet. I rundskriv F-1000/85 *Ressursrammer og tilskuddsordninger for grunnskolen etter nytt inntektssystem* nevnes ingen fag eller fagområder (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1985b).

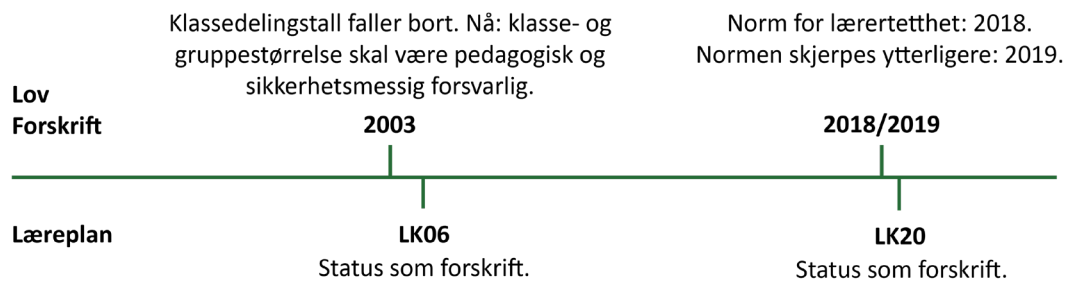
Disse endringene trer i kraft året før den nye læreplanen, *Mønsterplan for grunnskolen* (M87) tas i bruk. Som M74 er dette en retningsgivende læreplan som i stor grad legger opp til lokalt læreplanarbeid, men den har mindre detalj- og stoffrikdom enn M74. Også her skriver departementet om organisering av undervisningen: Det kan undervises i klasser, enkeltelever eller elevgrupper med forskjellig størrelse, og ved valg av elevgrupperinger må det tas hensyn til *lærestoffets egenart* (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1987, s. 49). Ressursdisponering og rammetimetallet er også omtalt i M87 og departementet skriver at det er «[...] svært viktig at lærerne og ledelsen ved den enkelte skole tar seg nødvendig tid til å gjennomdrøfte rammetimetallet og disponeringen av det [...]» (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1987, s. 61). Det legges med andre ord opp til at skolekollegiet skal drøfte og samarbeide om beslutninger som gjelder bruk av lærerressurser på den enkelte skole. I 1993 skjer det på nytt en lovendring av inngripende karakter. Bestemmelsen om at departementet fastsetter *veiledende normer for rammetimetallet* i § 6 nr. 4, faller bort (Lov om endringer i lovgivning for kommuner mv, 1993). Den lokale råderetten for ressursdisponering av lærertimer i forhold til elevtimer er med dette

gjort enda større. Noen år før *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen* (L97) innføres kommer endringen i klassesdelingstallet departementet informerte om i 1985, inn i grunnskoleloven. Det skal nå maksimalt være 28 elever per klasse på barnetrinnet og 30 på ungdomstrinnet (Endringslov til skolelover, 1991). Med L97 senkes skolestart til 6 år, grunnskolen utvides til 10 år, og forming endrer navn til kunst og håndverk. Læreplanen får for første gang status som forskrift og har med dette hjemmel i loven (Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet, 1997, forord). Departementets beskrivelser av organisering av undervisningen i klasser, grupper og individuelt, slik som i M74 og M87, forlates med L97. I 1998 trer opplæringsloven i kraft, og den opphever grunnskolelova av 1969, men det er ingenting nytt i loven som berør saken som her følges. Det er stillhet i departementets dokumenter når det gjelder gruppestørrelse, delingstimer og lærertetthet i kunst og håndverk.

4) 2003–2020: Skjønnsbasert regulering og økt lærertetthet

Figur 4.

Sentrale reguleringer som gjelder klasse- og gruppestørrelse samt lærertetthet i periode 4, 2003–2020.

I 2003 skjer en endring som markerer et tydelig brudd med tidligere praksis. Opplæringslovens paragraf om maksimal klassestørrelse erstattes med en regulering som gjelder både for klasser og grupper. I lovens paragraf 8-2 *Organisering av elevene i grupper* står det nå at klassene og gruppene ikke må være større enn det som er «pedagogisk og tryggleiksmessig forsvarleg» (Endringslov til opplæringslova, 2003). For første gang reguleres gruppestørrelse i loven, og maksimal klassestørrelse er ikke lenger tallfestet. Hva som er pedagogisk og sikkerhetsmessig forsvarlig gruppestørrelse, er en skjønnsmessig vurdering. Reguleringsformen er et grep for å utvide det lokale handlingsrommet og gi større rom for fleksibilitet. Ansvar for å forvalte pedagogisk forsvarlig klasse- og gruppestørrelse overlates til lokale skolemyndigheter.

I 2013 kommer en ny bestemmelse i opplæringsloven som sier at «departementet kan fastsette nærmere forskrifter om forholdstall mellom lærere og talet på elever per skole eller per kommune. Forholdstallet kan variere på ulike trinn» (Endringslov til opplæringslova og privatskolelova, 2013, § 8-3). I 2018 gjøres det alvor ut av dette med en forskriftsendring som er et relativt stort inngrep i det lokale handlingsrommet, og derfor kan ses på som kontroversielt. Norm for lærertetthet forskriftsfestes. Det skal nå maksimalt være 16 elever per lærer i ordinær undervisning på 1.–4. trinn, 21 elever per lærer på 5.–7. trinn, og 21 elever per lærer på 8.–10. trinn (Endr. i forskrift til opplæringslova, 2018, § 14A-1). Innføringen kan ses i sammenheng med bortfall av departementets veiledende rammetimetall i 1993, og at maksimal klassestørrelse i opplæringsloven ble erstattet med bestemmelsen om pedagogisk og sikkerhetsmessig forsvarlig klasse- og gruppestørrelse i 2003. I 2019 skjerpes normen ytterligere. I opplæringsforskriften som også gjelder i dag, står det at forholdet mellom elever og lærere i ordinær undervisning i gjennomsnitt maksimalt skal være 15 elever per lærer på 1.–4. trinn, 20 elever per lærer på 5.–7. trinn, og 20 elever per lærer på 8.–10. trinn (Opplæringsforskrifta, 2024, § 12-19). Forholdstallene gjelder per hovedtrinn. Normen sikrer et visst antall lærere per elever på hver skole, men den sier ikke noe om størrelse på klasser eller grupper. Departementet gir ikke retningslinjer eller anbefalinger

til hvordan lærerressursene skal brukes i praksis. Skoleeier og skoler fordeler selv lærerne slik de mener er hensiktsmessig og forsvarlig. Siden normen skal sikre et visst antall lærere i skolen, gir den større mulighet til å dele klasser eller øke lærertettheten i kunst og håndverk enn tidligere.

Både i *Læreplanverket for kunnskapsløftet* (LK06) og gjeldende læreplan, *Kunnskapsløftet 2020* (LK20) videreføres praksis fra L97 der organisering av undervisningen ikke omtales. I prinsipper for opplæringen i LK06 vektlegges derimot aktiv elevmedvirkning, varierte arbeidsmåter og tilpasset opplæring (Kunnskapsdepartementet, 2006). Disse prinsippene videreføres i overordnet del av læreplanverket gjeldende fra 2017. I et historisk perspektiv er derimot ikke disse prinsippene nye. Læreplanen i kunst og håndverk i LK06 er svært omfangsrik. I tillegg til kompetansemål som beskriver praktiske og estetiske aktiviteter, vektlegges verb som å beskrive, samtale om og vurdere (Kunnskapsdepartementet, 2006). Læreplanen får med dette en mer teoretisk dreining enn tidligere. Sammenlignet med LK06 er det i gjeldende læreplan færre kompetansemål, og den teoretiske dreiningen som var tilfelle med LK06 er noe nedtonet. Dagens læreplan legger vekt på utvikling av praktiske ferdigheter, arbeid med kunst- og designprosesser, utforskning og eksperimentering, utvikle miljøbevissthet og kritisk refleksjon (Kunnskapsdepartementet, 2020). Fagets læreplan er bred og favner om mange ulike material- og kunnskapsområder.

Oppsummering av analysen

Analysen undersøker hvordan departementets anbefalinger og reguleringer til gruppestørrelse og lærertetthet i det som i dag i faget kunst og håndverk har utviklet seg i perioden 1939–2020. Dette omtales *saken*. Grunnlaget for analysen er de dokumenter som har lagt tyngst føringer for saken: læreplaner, rundskriv, skolelover og forskrifter med hjemmel i skolelovene. Departementets anbefalinger og reguleringer er i årene 1939–1965 nasjonale, tallfestede og knyttet til bestemte skolefag. Saken omformes i årene 1966–1985, da det innføres bindende rammetimetall som er et fastsatt gjennomsnitt for lærertimer per beregnet klasse/elev. Dette ga større lokal råderett over hvordan delingstimer kunne brukes. I perioden 1986–2002 endres saken radikalt da departementet først gjør rammetimetallet veiledende, for deretter å ta det helt bort. Det blir stillhet fra departementet når det gjelder saken. I årene 2003–2020 gjør departementet på nytt grep som er av betydning: det lovfestes at ingen grupper skal være større enn det som er sikkerhetsmessig og pedagogisk forsvarlig, og det forskriftsfestes en norm for lærertetthet på skolenivå som gir økt mulighet til å dele klasser eller øke lærertettheten i kunst og håndverk. Lovreguleringen til gruppestørrelse og norm for lærertetthet gjelder også i dag, men ingen av bestemmelsene er fag- eller emnespesifikke. Analysen viser at saken gjennom disse drøyt åtti årene har utviklet seg fra å være nasjonal, tallfestet og avgrenset til enkeltfag, til å bli skjønnsbasert og gjelde alle fag og undervisningssituasjoner. Dette gir stort lokalt ansvar og frihet til hvordan gruppestørrelse og lærertetthet i faget kunst og håndverk forvaltes i praksis.

Diskusjon

Med bakgrunn i analysen vil det diskuteres hva saken har ført til og kan ha ført i praksis. Det legges vekt på hvordan saken har påvirket faktiske gruppestørrelser i kunst og håndverk, og utformingen av spesialrom i faget. Diskusjonen belyser også hvordan læreplanutforming over tid kan ha bidratt til uklarhet, og hvordan dagens regulering åpner for store lokale forskjeller.

Hva saken har ført til i praksis

Mye tyder på at departementets anbefaling om 15–16 elever per gruppe i sløyd og håndarbeid i N39 fikk rotfeste i praksis. Dette kan leses ut av reaksjoner når departementet gjorde større endringer. Når det i F60 ikke gis noen spesifikk anbefaling til gruppestørrelse i forming for 1.–6. trinn, og departementet seks år senere beordrer at det *ikke* skal gis delingstimer i praktiske fag på 1.–3. trinn (jf. rundskriv nr. 1 As L 1966), ytrer flere seg. Blant de som henvender seg til departementet er landets fire største lærerforbund samt Norges Skolelederlag. De mener at dersom det endres på delingen som til nå har vært praktisert i forming vil det føre til en alvorlig pedagogisk tilbakegang, både for undervisningen på 1.–3.

trinn, og for elevenes faglige progresjon (Norges Lærerinneforbund et al., 1966, s. 229-230). På starten av 1980-tallet undersøkte Grunnskolerådet bruken av delingstimer i grunnskolen. Som vist i analysen var det på denne tiden lokal frihet til hvordan delingstimer ble brukt. Undersøkelsen viser at norsk er det faget der flest delingstimer brukes, etterfulgt av forming og deretter matematikk. Av delingstimerne til forming brukes flest av dem på mellomtrinnet, etterfulgt av ungdomstrinnet og deretter småskoletrinnet (Grunnskolerådet, 1982, s. 39-41). Grunnskolerådet kommenterer bruken og skriver at de tidligere delingsreglene i forming muligens gjelder som «tommelfingerregel» fremdeles (1982, s. 35). Det ses klare spor av den omtalte «tommelfingerregelen» også i dag, men som tidligere pekt på er variasjonen i antall elever per gruppe svært stor (Borgen et al., 2025; Maapalo, 2018; Randers-Pehrson et al., 2023; Skjelbred & Veka, 2025). Det er tydelig at trygg og pedagogisk forsvarlig gruppestørrelse i kunst og håndverk tolkes og forvaltes ulikt fra skole til skole eller fra kommune til kommune.

Saken som er analysert også har innvirket på andre type dokumenter, som igjen fører til handlinger i praksis. Dette er kravspesifikasjoner til spesialrommene størrelse. Typeplankomiteén utformet i 1946 forslag til utforming av skolebygg. Det er tydelig at N39 ligger til grunn for de normer og instruksjoner som gis. Komiteén skriver at en i håndarbeidsrom «[...] bør regne med bordplass for 15–16 elever» (Typeplankomiteén, 1946, s. 16). For sløydrom gis det ulike anbefalinger ut fra om skolen er fådelt eller fulldelt: 10 eller 16 sløydbenker, og gjerne 18 på større skoler (s. 12). På 1960-tallet skjer det endring. Komiteén for undervisningsbygg vurderer det slik at det først er behov for spesialrom på 7.–9. trinn, og at det for barnetrinnet er behov for aktivitetsrom som dimensjoneres for fulle klasser (Komiteén for undervisningsbygg, 1960, s. 98). Dette begrunnes med innholdet i F60 der fagplanen i forming stiller økte krav til teknisk utførelse og bruk av maskiner på ungdomstrinnet, mens fagplanen for barnetrinnet er gjort mye mer allsidig enn før og har ikke håndverksmessig perfeksjon som mål (s. 98). I dag finnes det ikke nasjonale instruksjoner til spesialrom i grunnskolen (Moe, 2021). Noen kommuner har derimot utviklet egne kravspesifikasjoner og det er variasjon i hvor mange arbeidsplasser rommene skal ha. På skoler i Oslo skal verksteder for trearbeid, leire og maling ha 20 arbeidsplasser, mens det skal være 30 arbeidsplasser i verksted for teknologi, tekstil og tegning (Oslo kommune, 2022). I Tromsø skal det i verksted for tre og metall være 6 arbeidsplasser på barnetrinnet, mens det skal være 8 på ungdomstrinnet (Tromsø kommune, 2023, vedlegg). På skoler i Trondheim skal rom for «grovt formingsarbeid» og rom for tekstilarbeid innredes for inntil 20 elever, og rom for todimensjonalt arbeid og keramikk skal ha arbeidsplass for inntil 30 elever (Trondheim kommune, 2015). I Stavanger er normen at verksted for tre og metall skal ha 15 arbeidsplasser, mens det skal være «30 arbeidsplasser som er egnet for tegning, maling og bruk av symaskiner» (Stavanger kommune, 2022, s. 52).

Samlet viser dette at departementets anbefalinger og reguleringer til gruppestørrelse har skapt og fortsatt skaper effekter. Saken har utløst handlinger for faktiske gruppestørrelser i faget. Saken har også utløst handlinger som gjelder spesialrommenes størrelse som igjen kan påvirke hva som anses som trygg og pedagogisk forsvarlig gruppestørrelse på den enkelte skole.

Fra smalt til bredt faginnhold

Da fagene tegning, sløyd og håndarbeid ble innført, inneholdt de enkelte fagplanene detaljerte beskrivelser av hva elevene skulle lære og hvordan. Teknikk, bruk av verktøy og materialer stod i fokus. Faginnholdet var klart og tydelig. Med faget forming skjer et skifte, og faget favner nå både om kunstradisjonen og håndverkstradisjonen. Faginnhold og formål blir med dette bredere. Kreativ utfoldelse og barns spontane og frie uttrykk ble gitt stor oppmerksomhet. Dette reduserte fokuset på teknikk- og materialkunnskap (jf. Brønne, 2011). Med tiden blir læreplanen stadig mindre detaljert og beskrivelser av organisering og metode tas ut. Fra og med L97 legges det større vekt på fagets kunnskapsdimensjon og samfunnsrelevans. I gjeldende læreplan står det at kunst og håndverk er et sentralt fag for praktiske ferdigheter, kreativitet og refleksjon over visuell og materiell kultur. Elevene skal arbeide med tre, leire, tekstil, de skal tegne, fotografere, lage modeller, arbeide med komposisjonsprinsipper, gjenbruk og programmering (Kunnskapsdepartementet, 2020). Kulturarv og la

seg inspirere av kulturelle uttrykk fremstår som viktige aspekter ved faget. Faginnholdet er bredt og rommer mange ulike praksiser som læring av håndverksferdigheter, lære å uttrykke seg og lære å utforske (Borgen et al., 2023). Som analysen viser har læreplanene gradvis mistet mye av sin detaljrikdom, både når det gjelder faginnhold og organisering. Når slik føringer fjernes, overlates mer ansvar til lokale aktører. Dette kan ha bidratt til å skape uklarhet rundt hva som er trygg og pedagogisk forsvarlig gruppestørrelse i kunst og håndverk. Jeg undres også over om utviklingen fra smalt, definert faginnhold i tre fag, til bredde i ett fag, kan ha ført til at formål, innhold og arbeidsmåter i faget er upresist og utydelig? Sagt på en annen måte, kan utviklingen fra fag i vitenskapelig forstand til faget som tverrfaglig felt (jf. Sømoe, 2013), ha bidratt til at det blir mindre tydelig for kommunale skoleeiere og skoleledere hva som er trygg og pedagogisk forsvarlig gruppestørrelse i kunst og håndverk?

Lokalt handlingsrom trumfer detaljstyring

Dagens skjønnsbaserte regulering byr på utfordringer. Opplæringslovutvalget, som nylig har vurdert behovet for regulering av grunnopplæringen, påpeker at skjønnsbaserte reguleringer gjør loven krevende å anvende, at det i noen tilfeller er uklart hva som skal være grunnlaget for den skjønsmessige vurderingen, og at dette kan skape spenninger både mellom statlige og kommunale myndigheter og mellom kommuner, lærere og rektorer (NOU 2019: 23, s. 19). Utvalget presiserer at pedagogisk kompetanse, lærerens skjønn, arbeidsform og fysiske rammebetingelser er blant momentene som skal vektlegges i vurderingen av pedagogisk forsvarlig gruppestørrelse (NOU 2019: 23, s. 276). De samme momentene trekkes frem av departementet, som i tillegg understreker at vurderingen skal gjøres av lærere og skolen i fellesskap (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 1). Lærere med sin erfaring, profesjonsfaglige kunnskap skal med andre ord lyttes til og inkluderes i vurderingen av hva som er trygg og pedagogisk forsvarlig gruppestørrelse. I hvilken grad skjer dette i praksis? Til tross for utvalgets bemerkninger videreføres lovparagrafen om gruppestørrelse (Prop. 57 L (2022-2023), 2023, s. 108). Dette skjer uten presisering av hva skjønnnet skal bygge på, hvem som skal delta i vurderingene, eller med henvisning til veiledning for brukere og forvaltere. Skoleeier og skoleleder gis dermed stor tillitt – og alt ansvar – i forvaltningen av trygg og pedagogisk forsvarlig gruppestørrelse. Skjønn og lokalt handlingsrom trumfer nasjonal detaljstyring, selv om dette innebærer risiko for svært ulik praksis.

Da ferdighetsfagene, deriblant sløyd, håndarbeid og tegning, ble innført i skolen var dette fordi skolen ikke alene skulle være et sted for «hodet», men også for «kroppen». Skolen skulle være en arena for «det hele mennesket» (Thuen, 2010, s. 278). Som vist i analysen var den tidligere detaljstyringen av gruppestørrelse i håndarbeid og sløyd et grep for å legge forholdene til rette for kvalitet og for å sikre lik ressursinnsats på tvers av skoler – og dermed et mest mulig likeverdig tilbud for elevene. Dagens politiske ambisjon om å gjøre skolen mer praktisk, aktiv og variert, inkluderer som nevnt å styrke de praktiske og estetiske fagene. Politisk oppmerksomhet og tiltak vedrører lærertetthet og gruppestørrelse i fag som kunst og håndverk blir derimot ikke tatt i av departementet i denne anledning (Kunnskapsdepartementet, 2019; Meld. St. nr. 34 (2023-2024), 2024). Den store variasjonen i gruppestørrelser i kunst og håndverk kan føre til at kvaliteten blir skjør og at elevens opplæring i faget blir svært ulik. Det er behov for både politisk og forskningsmessig oppmerksomhet på gruppestørrelse og lærertetthet i fag og emner der læring av praktiske ferdigheter, fysisk bevegelse og skapende, utforskende prosesser står sentralt, deriblant faget kunst og håndverk.

Referanser

- Asdal, K. & Reinertsen, H. (2020). *Hvordan gjøre dokumentanalyse : en praksisorientert metode*. Cappelen Damm Akademisk.
- Bonesrønning, H., Finseraas, H., Hardoy, I., Iversen, J. M. V., Nyhus, O. H., Opheim, V., Salvanes, K. V., Sandsør, A. M. J. & Schøne, P. (2022). Small-group instruction to improve student performance in mathematics in early grades: Results from a randomized field experiment. *Journal of public economics*, 216(104765). <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2022.104765>

- Borgen, J. S., Murtne, Å., Bergsland, J. E., Bottolfs, M., Carlsen, K., Husebø, Ø., Ouff, S. M., Randers-Pehrson, A., Møller-Skau, M., Thorrud, S., Weum, K. B. & Ørbæk, T. (2023). *Praksis i de praktiske og estetiske fagene i LK20 : Evaluering av fagfornyelsen i fire fag. Delrapport 2*. Universitetet i Sørøst-Norge. <https://hdl.handle.net/11250/3097401>
- Borgen, J. S., Murtne, Å., Bergsland, J. E., Bottolfs, M., Hellenes, O., Husebø, Ø., Møller-Skau, M., Randers-Pehrson, A., Rimstad, Å., Thorrud, S., Strøm, I. T. & Weum, K. B. (2025). *Elevenes læringspraksiser i de praktiske og estetiske fagene i LK20 : Evaluering av de praktiske og estetiske fagene i fagfornyelsen. Delrapport 3*. Universitetet i Sørøst-Norge. <https://hdl.handle.net/11250/3182934>
- Brønne, K. (2011). Vedlikehold av ein konstruert kontrovers – kunstpedagogikk og handverkstradisjon i kunst- og handverksfaget. *FormAkademisk*, 4(2), 95-108. <https://doi.org/10.7577/formakademisk.203>
- Digranes, A. (1933). Håndarbeid for gutter. I B. Ribsskog & N. Wiborg (Red.), *Arbeidsmåten i folkeskolen : håndbok for lærere*. Gyldendal. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007010400023
- Endr. i forskrift til opplæringslova. (2018). *Forskrift om endring i forskrift til opplæringslova* (FOR-2018-06-26-1034). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/LTI/forskrift/2018-06-26-1034>
- Endringslov til folkeskoleloven av 1889. (1908). *Lov om folkeskolen i kjøpstæderne 1889 med tillægslove av 21. juli 1894, 15. august 1908, 18. september 1909, 14. december 1917, 5. juli 1918 og 25. februar 1921*.
- Endringslov til grunnskolelova av 1969. (1975). *Lov av 13. juni 1969 om grunnskolen med endringer sist ved lov av 13. juni 1975*. Grøndahl.
- Endringslov til opplæringslova. (2003). *Lov om endringer i lov 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova)*. (LOV-2003-06-27-69). Lovdata. <https://lovdata.no/pro/#document/LTI/lov/2003-06-27-69>
- Endringslov til opplæringslova og privatskolelova. (2013). *Lov om endringer i opplæringslova og privatskolelova (spesialundervisning m.m.)* (LOV-2013-06-21-98). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2013-06-21-98?q=oppl%C3%A6ringslova>
- Endringslov til skolelover. (1991). *Lov om endringer i lov av 13. juni 1969 nr. 24 om grunnskolen og i lov av 21. juni 1974 nr. 55 om videregående opplæring*. (LOV-1991-07-20-69). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/1991-07-20-69>
- Espeland, M., Arnesen, T. E., Grønsdal, I. A., Holthe, A., Sømoe, K., Wergedahl, H. & Aadland, H. (2013). *Skolefagsundersøkelsen 2011 : Praktiske og estetiske fag på barnesteget i norsk grunnskule* (7). Høgskolen Stord/Haugesund. <https://hvlopen.brage.unit.no/hvlopen-xmlui/bitstream/handle/11250/152148/Rapport.pdf>
- Folkeskoleloven. (1889). *Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne*. Kirke- og undervisningsdepartementet. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2006112001026
- Folkeskoleloven. (1959). *Lov om folkeskolen frå 10. april 1959*. Kyrkje- og undervisningsdepartementet. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010110805041
- Føresegner m.v. for grunnskolen. (1974). *Føresegner m.v. for grunnskolen*. Kyrkje- og undervisningsdepartementet.
- Forsøksrådet. (1960). *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*. Aschehoug. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008051904019
- Forsøksrådet. (1969). *Bruk av rammetimetall i ungdomsskolen 1969/70* (Nr. 2 1969) [Rundskriv]. Forsøksrådet for skoleverket.
- Forsøksrådet. (1970). *Bruk av rammetimetall i ungdomsskolen skoleåret 1970/71* (Nr. 2 1970) [Rundskriv]. Forsøksrådet for skoleverket.
- Forsøksrådet. (1971a). *Bruk av rammetimetall i barneskolen skoleåret 1971/72* (Nr. 1/1971) [Rundskriv]. Forsøksrådet for skoleverket.
- Forsøksrådet. (1971b). Rammetimetall i barneskolen : Friare disponering og større råderett for den enskille skolen. *Forsøksnytt : Forsøksrådets informasjonsserie* 2(1), 28-31. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2023032480094_001
- Grunnskolelova. (1969). *Lov om grunnskolen av 13. juni 1969*. Kyrkje- og undervisningsdepartementet.
- Grunnskolerådet. (1982). *Opplæring etter evner og forutsetninger? I : En spørreskjemaundersøkelse om bruk av delingstimer og timer til spesialundervisning*. (Oppfølging av mønsterplanens intensjoner. OMI-rapport nr. 8). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008053000005
- Haaland, V. F., Rege, M. & Solheim, O. J. (2023). Do Students Learn More with an Additional Teacher in the Classroom? Evidence from a Field Experiment. *The Economic Journal*, 134(657), 418–435. <https://doi.org/10.1093/ej/uead074>
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1922). *Normalplan for landsfolkeskolen*. Kirke- og undervisningsdepartementet. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2016101929003
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1938). *Innstilling II fra Plankomiteen for den nye skoleordning : om timefordelingen og undervisningen i den nye skole, om elevenes helse og skolearbeidet, om bygdeskoler og om ordningen av Undervisningsrådet*. Kirke- og undervisningsdepartementet. Det Mallingske Boktrykkeri

- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1939). *Normalplan for byfolkeskolen*. H. Aschehoug & Co. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014100708062
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1971). *Klassedeling og partideling i folkeskolen - barneskolen og ungdomsskolen - og i framhaldsskolen* (F-4/71) [Rundskriv].
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1972). *Ordninger for grunnskolen fra og med skoleåret 1973-74* (F-312/72) [Rundskriv].
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1974a). *Mønsterplan for grunnskolen*. H. Aschehoug & Co.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1974b). Rundskriv F 34/74 : Rammetimetallsordningen for grunnskolen barnetrinn fra skoleåret 1974-75. *Norsk skole*, 20(3), 49-69.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1980). *Ressursrammer for grunnskolen skoleåret 1980-81* (F-3/80) [Rundskriv].
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1985a). *Ressursrammer for grunnskolen skoleåret 1985-86* (F-3/85) [Rundskriv].
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1985b). *Ressursrammer og tilskuddsordninger for grunnskolen etter nytt inntektssystem* (F-1000/85) [Rundskriv].
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1987). *Mønsterplan for grunnskolen*. Aschehoug. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007080200101
- Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet. (1997). *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008080100096
- Kjosavik, S. (2001). *Fra tegning, sløyd og håndarbeid til kunst og håndverk : en faghistorie gjennom 150 år*. Tell.
- Komitéen for undervisningsbygg. (1960). *Planlegging og bygging av skolehus : innstilling*. Grøndahl & Søn's boktrykkeri. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007032001061
- Kunnskapsdepartementet. (2006). *Læreplan i kunst og håndverk*. Fastsett som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2006. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2019031405011
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Veiledning om organisering av elevene i henhold til opplæringsloven § 8-2 m.m.* https://www.regjeringen.no/contentassets/f94154aa3d2b491ba1ac2f7f658cb019/veiledning-om-organisering-av-elevene_oppdater-april-2017.pdf
- Kunnskapsdepartementet. (2019). *Skaperglede, engasjement og utforskertrang. Praktisk og estetisk innhold i barnehage, skole og lærerutdanning* (Strategi). <https://www.regjeringen.no/contentassets/c8bbb637891443fea7971ba8e936bca4/skaperglede-engasjement--og-utforskertrang.pdf>
- Kunnskapsdepartementet. (2020). *Læreplan i kunst og håndverk (KHV01-02)*. Fastsett som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/lk20/khv01-02>
- Kyrkje- og undervisningsdepartementet. (1957). *Storleiken på sløyd- og handarbeidspartia i folkeskolen* (Nr. 7-L-57) [Rundskriv].
- Kyrkje- og undervisningsdepartementet. (1966). *Klassedeling og partideling i folkeskolen og framhaldsskolen 1966-67* (Nr. 1 As L) [Rundskriv].
- Lov om endringer i lovgivning for kommuner mv. (1993). *Lov om endringer i særlovgivningen for kommuner og fylkeskommuner* (LOV-1993-06-11-85). Lovdata <https://lovdata.no/pro/#document/LTI/lov/1993-06-11-85>
- Lov om folkeskolen i kjøpstædene. (1936). *Lov om folkeskolen i kjøpstædene av 16. juli 1936 med anmerkninger* J. M. Steneresens forlag https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008041601027
- Lysne, A. (1965). Arbeids- og aktivitetsskolen i Europa. I E. Ness (Red.), *Arbeids- og aktivitetsskolen i Norge, Europa og USA* (s. 7-42). Gyldendal. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018022807098
- Lysne, A. (1988). Formingsfagets utvikling - og betydningen av "Notodden". I K. Jordheim (Red.), *Lærerutdanning i Telemark gjennom 250 år* (s. 272-300). Telemark lærerhøgskole. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013031105011
- Maapalo, P. (2018). Åtte læreres trearbeidspraksiser : en diffraktiv analyse. *FormAkademisk*, 11(5), 1-21. <https://doi.org/10.7577/formakademisk.2246>
- Meld. St. nr. 34 (2023-2024). (2024). *En mer praktisk skole. Bedre læring, motivasjon og trivsel på 5.-10. trinn*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-34-20232024/id3052898/?ch=1>
- Moe, H. E. (2021). Spesialrom for Kunst og håndverk i grunnskolen - analyse av retningslinjer 1889-1992. *FormAkademisk*, 14(1), 1-29. <https://doi.org/10.7577/formakademisk.4026>
- Norges Lærerinneforbund, Norges Skolelederlag, Norges Lærerlag, Norsk Øvingslærerlag & Oslo Lærerlag. (1966). Deling av timer i praktiske fag i 1.-3. klasse : Henvendelse til Kirke- og undervisningsdepartementet fra samlet styremøte i lærerorganisasjonene. *Vår skole*, 25(11), 229-230. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2023061280016_011

- NOU 2019: 23. (2019). *Ny opplæringslov*. Kunnskapsdepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/3a08b44df1e347619e32db47d13ac0cd/no/pdfs/nou201920190023000dddpdfs.pdf>
- Opplæringsforskrifta. (2024). *Forskrift om grunnskoleopplæringa og den vidaregåande opplæringa*, (FOR-2025-06-20-1179). Lovdata. <https://lovdata.no/forskrift/2024-06-03-900>
- Opplæringslova. (2023). *Lov om grunnskoleopplæringa og den vidaregåande opplæringa* (LOV-2023-06-09-30). Lovdata. <https://lovdata.no/pro/lov/2023-06-09-30>
- Oslo kommune. (2022). *Standard kravspesifikasjoner : Skoler*. https://einnsyn-fillager-api.api.oslo.kommune.no/fil?virksomhet=976819837&filnavn=2197ef8618a948a0bfe84333674c44f3_16dc7204231061b93d0d441403a58319.pdf
- Oslo lærerinnelag. (1935). Hva når svenske barn i håndarbeide? *Vår skole*, 24(17), 153–164.
http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digittidsskrift_2023061480053_016
- Pedersen, C. R., Borgan, R., Vennerød-Diesen, F. F., Alne, R. & Skålholt, A. (2022). *Evaluerings av norm for lærertetthet : Sluttrapport* (12). Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning.
<https://hdl.handle.net/11250/3029689>
- Prop. 57 L (2022-2023). (2023). *Lov om grunnskoleopplæringa og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova)*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-57-l-20222023/id2967679/?ch=1>
- Rambøll. (2018). *Faktiske gruppestørrelser i barnehagen, grunnskolen og videregående opplæring*.
https://www.utdanningsforbundet.no/globalassets/var-politikk/publikasjoner/faktaark/3xfaktaark_ramboll/rapport_gruppestorrelser-i-barnehagen-grunnskolen-og-videregaende-opplaringv34.pdf
- Randers-Pehrson, A. (2016). *Tinglaging og læringsrom i en kunst- og håndverksdidaktisk kontekst* [Doktoravhandling. Universitetet i Oslo]. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-56700>
- Randers-Pehrson, A., Rimstad, Å. & Carlsen, K. (2023). Utopier og realiteter i kunst og håndverksfaget: Rammefaktorerens betydning for kunst og håndverksundervisningen. *Acta didactica Norden*, 17(3), 1–25.
<https://doi.org/10.5617/adno.9757>
- Rogde, K., Federici, R. A., Vaagland, K. & Wollscheid, S. (2018). *Spørsmål til Skole-Norge : Analyser og resultater fra Utdanningsdirektoratets spørreundersøkelse til skoler og skoleiere høsten 2018* (34). NIFU.
<http://hdl.handle.net/11250/2584133>
- Sandsør, A. M. J., Reiling, R. B. & Salvanes, K. V. (2019). *Hva vet vi om effekten av økt lærertetthet på elevenes læringsutbytte?* (NIFU Innsikt; 2019-20). Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning.
<http://hdl.handle.net/11250/2631876>
- Skjelbred, B. H. & Veka, I. (2025). Læreres opplevelse av handlingsrom i undervisningspraksiser i fagene kunst og håndverk og mat og helse i grunnskolen – en balansekunst i operasjonalisering mellom krav og egne forventninger. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk*, 11(1), 194–208.
<https://doi.org/10.23865/ntpk.v11.6167>
- Sømoe, K. (2013). Kunst og håndverk – fag eller tverrfaglig felt? *FormAkademisk*, 6(3), 1–15.
<https://doi.org/10.7577/formakademisk.352>
- Stamnes, J. H. (2006). *Normalplanen av 1939 : noen betraktninger om Bernhof Ribsskogs betydning for planen* (Rapport nr. 35). Høgskolen i Nord-Trøndelag. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015051108166
- Stavanger kommune. (2022). *Areal- og kvalitetsnorm for skoleanlegg 2022*.
<https://www.stavanger.kommune.no/siteassets/samfunnsutvikling/planer/reguleringsplaner/startpakke-privat-plan/areal-og-kvalitetsnomr-skoler-vedtatt-19.06.2023.pdf>
- Thuen, H. (2010). Skolen – et liberalistisk prosjekt? 1860–2010. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 94(4), 273–287.
<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2987-2010-04-02>
- Trøtteberg, S. (1934). Håndarbeid for piker. I B. Ribsskog & N. Wiborg (Red.), *Arbeidsmåten i folkeskolen : håndbok for lærere*. Gyldendal. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012112807039
- Tromsø kommune. (2023). *Kunnskapsskolen : Grunnlagsdokument for skoleanlegg i Tromsø kommune 2017-2022*.
- Trondheim kommune. (2015). *Funksjons- og arealprogram for kommunale skoleanlegg i Trondheim*.
<https://www.trondheim.kommune.no/globalassets/10-bilder-og-filer/10-byutvikling/trondheim-eiendom/funksjons--og-arealprogram-skole-endig-2016-01-12-1.pdf>
- Typeplankomiteén. (1946). *Typeplaner for skolehus i bygdene : lovføresegner, administrative direktiver og rettleiing, typeplaner*. Kirke- og undervisningsdepartementet. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017010648013

Appendiks

Dette er en oversikt over dokumenter som har inngått i analysearbeidet. Dokumenter som omtales i artikkelens analyse står i hvite felter. De dokumenter som er gjennomgått og deretter valgt bort fordi de ikke inneholder betydelige endringer som gjelder saken står i grønne felter.

Utgiver står i parentes etter tittelen på dokumentet og følgende forkortelser benyttes: Kirke—departementet (KD), Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD), Forsøksrådet for skoleverket (FS), Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF), Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD), Kommunal- og arbeidsdepartementet (KAD) og Kunnskapsdepartementet (KD).

	Type	Tittel på dokument, (utgiver).	År	Periode
1	Lov	Lov om folkeskolen i kjøpstædene. (KD).	1936	1939–1965
2	Lov	Lov om folkeskolen på landet. (KD).	1936	1939–1965
3	Læreplan	Normalplan for byfolkeskolen. (KUD).	1939	1939–1965
4	Læreplan	Normalplan for landfolkeskolen. (KUD).	1947	1939–1965
5	Rundskriv	7-L/57. Storleiken på sløyd- og handarbeidspartia i folkeskolen. (KUD).	1957	1939–1965
6	Lov	Lov om folkeskolen frå 10. april 1959. (KUD).	1959	1939–1965
7	Læreplan	Læreplan for forsøk med 9-årig skole. (FS).	1960	1939–1965
8	Rundskriv	5-L/60. Klassesdelingsskjema for folkeskolen – barneskolen, linedelt ungdomsskole og framhaldsskolen. (KUD).	1960	1939–1965
9	Rundskriv	7-L/8. Læreplan for forsøk med 9-årig skole. (KUD).	1960	1939–1965
10	Rundskriv	4966.-As./62. Klassesdeling og partideling i folkeskolen og framhaldsskolen. (KUD).	1962	1939–1965
11	Rundskriv	1-L/64. Klassesdeling og partideling i folkeskolen og framhaldsskolen. (KUD).	1964	1939–1965
12	Rundskriv	1-As-L/66. Klassesdeling og partideling i folkeskolen og framhaldsskolen 1966–97. (KUD)	1966	1966–1985
13	Rundskriv	As-L-1/67. Klassesdeling og partideling i folkeskolen og framhaldsskolen 1967–68. (KUD)	1967	1966–1985
14	Rundskriv	As L 1 68. Klassesdeling og partideling i folkeskolen og framhaldsskolen 1968–69. (KUD).	1968	1966–1985
15	Rundskriv	Nr. 2 - 1969. Bruk av rammetimetall i ungdomsskolen 1969/70. (FS).	1969	1966–1985
16	Rundskriv	1 As L 69. Klassesdeling og partideling i folkeskolen – barneskolen og ungdomsskolen – og i framhaldsskolen 1970/71. (KUD).	1969	1966–1985
17	Rundskriv	3 As L 69. Klassesdeling og partideling i folkeskolen og framhaldsskolen 1969–70. (KUD).	1969	1966–1985
18	Lov	Lov om grunnskolen av 13. juni 1969. (KUD).	1969	1966–1985
19	Rundskriv	Nr. 2 - 1970. Bruk av rammetimetall i ungdomsskolen skoleåret 1970/71. (FS).	1970	1966–1985
20	Rundskriv	Bruk av rammetimetall i barneskolen skoleåret 1971/72. (FS).	1971	1966–1985
21	Rundskriv	F-4-71. Klassesdeling og partideling i folkeskolen – barneskolen og ungdomsskolen – og i framhaldsskolen. (KUD).	1971	1966–1985
22	Læreplan	Mønsterplan for grunnskolen. Midlertidig utgave 1971. (KUD).	1971	1966–1985
23	Rundskriv	F-312-72. Ordninger for grunnskolen fra og med skoleåret 1973–74. (KUD).	1972	1966–1985
24	Rundskriv	F 34-74. Rammetimetallsordningen for grunnskolens barnetrinn fra skoleåret 1974–75. (KUD).	1974	1966–1985
25	Forskrift	Føresegner m.v. for grunnskolen. (KUD).	1974	1966–1985
26	Læreplan	Mønsterplan for grunnskolen. (KUD)	1974	1966–1985
27	Lov	Lov av 13. juni 1969 om grunnskolen med endringer sist ved lov av 13. juni 1975. (KUD).	1975	1966–1985

28	Rundskriv	F-88-78. Bestemmelser om bruk av maskinelt utstyr i opplæring i grunnskolen. (KUD).	1978	1966–1985
29	Rundskriv	F-3-78. Ressursrammer for grunnskolen skoleåret 1978–79	1978	1966–1985
30	Rundskriv	F-3-80. Ressursrammer for grunnskolen skoleåret 1980–81. (KUD).	1980	1966–1985
31	Rundskriv	F-3-81. Ressursrammer for grunnskolen skoleåret 1981–82. (KUD).	1981	1966–1985
32	Rundskriv	F-3-82. Ressursrammer for grunnskolen skoleåret 1982–83. (KUD).	1982	1966–1985
33	Rundskriv	F-3-83. Ressursrammer for grunnskolen skoleåret 1983–84. (KUD).	1983	1966–1985
34	Rundskriv	F-39-84. Skoleåret 1984-85. Klassesdeling og rammetimetall ved fådelte skoler. Avvik fra reglene om klassesdeling og elevtall. (KUD).	1983	1966–1985
35	Rundskriv	F-39-84. Klassesdeling og rammetimetall ved fådelte skoler, avvik fra reglene om klassesdeling og elevtall. (KUD).	1984	1966–1985
36	Rundskriv	F-3-85. Ressursramme for grunnskolen skoleåret 1985-86. (KUD)	1985	1966–1985
37	Rundskriv	F-1000-85. Ressursrammer og tilskuddsordninger for grunnskolen etter nytt inntektssystem. (KUD).	1985	1966–1985
38	Læreplan	Mønsterplan for grunnskolen. Revidert og midlertidig utgave 1985. (KUD).	1985	1966–1985
39	Rundskriv	F-34-86. Rettlegiande normer for rammetimetallet – skoleåret 1986-87. (KUD).	1986	1986–2002
40	Læreplan	Mønsterplan for grunnskolen. (KUD).	1987	1986–2002
41	Forskrift	Forskrift for grunnskolen. (KUD).	1989	1986–2002
42	Rundskriv	F-128-89. Ny forskrift for grunnskolen. (KUD).	1989	1986–2002
43	Rundskriv	F-61-90. Rammetimetallet. Delegering av kompetanse frå kommunestyret til skolestyret i grunnskolelova § 6 nr. 3. (KUD)	1990	1986–2002
44	Lov	Lov om endringer i lov av 13. juni 1969 nr. 24 om grunnskolen og i lov av 21. juni 1974 nr. 55 om videregående opplæring. (KUD).	1991	1986–2002
45	Rundskriv	F-43-92. Ressurser og resultater i norsk skole. (KUF).	1992	1986–2002
46	Lov	Lov om endringer i særlovgivningen for kommuner og fylkeskommuner. (KAD).	1993	1986–2002
47	Lov	Lov om endringer i lover som gjeld inntektssystemet for kommunane og fylkeskommunane. (KAD).	1993	1986–2002
48	Rundskriv	F-42-97. Endringer av forskrift for grunnskolen m.m. (KUF).	1997	1986–2002
49	Rundskriv	F-90-97. Lov 19. juni 1997 nr. 83 om endringer i lov 13. juni 1969 nr. 24 om grunnskolen m.m. (KUF).	1997	1986–2002
50	Læreplan	Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen. (KUF).	1997	1986–2002
51	Lov	Lov om grunnskoleopplæringa og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova). (KUF).	1998	1986–2002
52	Forskrift	Forskrift til opplæringslova. (KUF).	1999	1986–2002
53	Lov	Lov om endringer i lov av 17. Juni 1998 nr. 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova). (UDF)	2003	2003–2020
54	Rundskriv	F-18-03. Informasjon i tilknytning til lovendringene som følge av Ot.prp.nr. 67 (2002-2003) – Om større handlefrihet i grunnopplæringa. (UDF).	2003	2003–2020
55	Rundskriv	F-13-04. Dette er Kunnskapsløftet. (UDF)	2004	2003–2020
56	Rundskriv	F-008-04. Endringer i opplæringsloven og friskoleloven. (UDF)	2004	2003–2020
57	Læreplan	Læreplanverket for Kunnskapsløftet. (KD).	2006	2003–2020
58	Lov	Lov om endringer i opplæringslova og privatskolelova (spesialundervisning m.m.). (KD).	2013	2003–2020
59	Rundskriv	F-04/13. Informasjon om endringer i opplæringsloven og privatskoleloven (spesialundervisning m.m.). (KD.)	2013	2003–2020
60	Læreplan	Overordnet del – verdier og prinsipper for opplæringen. (KD).	2017	2003–2020
61	Forskrift	Forskrift om endring i forskrift til opplæringslova. (KD).	2018	2003–2020
62	Læreplan	Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. (KD).	2020	2003–2020